

Denken en handelen van docenten

Utrecht: IVLOS-reeks, 2006, 176 pagina's
ISBN: 9039342431

Ilona Mathijssen

Hoe verhouden de cognities van ervaren docenten die lesgeven in een exact vak zich tot hun handelen in de praktijk van alledag in de context van een concern dat zij naar aanleiding van de Tweede Fase ervaren? Zo formuleert Mathijssen de probleemstelling van haar dissertatie waarin het functioneren van twee bovenbouwdocenten in de biologie en de natuurkunde centraal staat. Onderwijsvernieuwingen zoals de Tweede Fase raken de kern van de professionele identiteit van docenten en zetten daarmee de relatie denken-handelen onder druk. Docenten willen vernieuwingen doorvoeren, maar kunnen dat niet óf kunnen (vanwege de vernieuwing) niet meer wat ze graag willen. Studies over de relatie tussen denken en handelen zijn niet eenduidig: soms bestaat er consistentie en soms inconsistentie tussen het denken en het handelen.

In hoofdstuk 2 geeft Mathijssen een overzicht van de onderzoeksliteratuur over docentcognities in relatie tot het handelen in de klassenpraktijk. Cognities zijn te karakteriseren door het object of het inhoudsgebied waar ze betrekking op hebben, bijvoorbeeld leerlingen, het schoolvak en het eigen handelen in de klas. Daarbij kunnen cognities met het eigen gedrag als object variëren qua niveau van specificiteit. Zo kunnen cognities betrekking hebben op het onderwijs in het algemeen, op een of meerdere lessen (de onderwijsgebonden cognities), of een specifieke lessituatie (de les(situatie) gebonden cognities). Cognities kunnen ook gezien worden vanuit de relatie met andere cognities en hoe ze zich tot elkaar verhouden. Ze kunnen in logische relatie tot elkaar verschillen, maar ook psychologisch: meer centrale versus meer perifere 'beliefs'. Hoe centraler een 'belief' hoe groter de consistentie met het handelen. Bovendien blijkt dat clusters van 'beliefs' onderling inconsistent kunnen zijn

en dat het handelen consistent met het ene cluster, maar inconsistent met het andere cluster kan zijn.

Vervolgens beschouwt Mathijssen studies naar de relatie tussen denken en handelen vanuit twee vragen. De eerste vraag naar welke cognities gepaard gaan met welke handelingen, is onderzocht voor attributies en 'efficacy': hoe handelen docenten gegeven dat ze leerlinggedrag en leerlingprestatie aan bepaalde factoren toeschrijven en hoe handelen docenten in verhouding tot de mate waarin zij zich doelmatig achten. Onderzoek naar 'practical arguments' toont aan dat argumenten die docenten geven ter verklaring van hun handelen niet direct gerelateerd zijn aan het handelen, maar het handelen wel begrijpelijk maken. Bij de tweede vraag naar in welke mate het handelen consistent is met de cognities komt zij tot drie conclusies. De eerste conclusie betreft de kenmerken van cognities die een verklaring vormen voor de mate van consistentie. Om de mate van consistentie vast te stellen is het van belang de omvang van het object waarop de cognitie betrekking heeft in beschouwing te nemen. Hoe kleiner de omvang hoe waarschijnlijker de consistentie en hoe groter de omvang hoe waarschijnlijker het optreden van zowel consistentie als inconsistentie. Daarbij speelt de conceptuele afstand tussen het object van de cognitie en het gedrag een rol: het gedrag weerspiegelt eerder cognities over het eigen gedrag dan wanneer cognities betrekking hebben op andere objecten, zoals leerlingen. Bovendien kan het handelen van een docent consistent zijn met sommige 'beliefs' maar inconsistent met andere 'beliefs'.

Een tweede conclusie betreft de invloed van de methode van onderzoek op de aange troffen inconsistentie. Vragenlijsten met door de onderzoeker bepaalde en in jargon geformuleerde categorieën of statements dragen het risico in zich dat perifere cognities in plaats van centrale cognities worden gemeten. Met als gevolg dat dáár een verklaring gezocht moet worden als inconsistentie met handelen optreedt. Naar verwachting zal er

meer congruentie met het handelen optreden indien onderzoeksinstrumenten uitgaan van de persoonlijke opvattingen van docenten, omdat die centrale cognities meten. Een andere verklaring voor inconsistentie als gevolg van de gebruikte onderzoeksmethode is dat op conceptueel niveau een discrepantie bestaat tussen gemeten gedrag en cognities. Dat geldt ook voor het niveau van specificiteit waarop de cognities en het gedrag worden gemeten. Indien cognities en gedrag niet op hetzelfde niveau worden gemeten is er meer kans op inconsistentie. Een derde conclusie heeft betrekking op de kenmerken van de context of van de docent op de mate van consistentie. Een gebrek aan vaardigheden, de mate waarin docenten ervaren zijn en de mate waarin docenten reflecteren kunnen een verklaring bieden voor de mate van inconsistentie.

In hoofdstuk 3 specificeert Mathijssen de in hoofdstuk 1 geformuleerde probleemstelling in twee onderzoeksvragen: (1) Is de onderwijsgebonden perceptie van het eigen gedrag consistent of inconsistent met het geobserveerde handelen? (2) In hoeverre dragen les(situatie) gebonden cognities bij aan het begrijpen van (in)consistentie? De methode van onderzoek wordt getypeerd als 'inferential' en interpretatief, dat wil zeggen dat de cognities afgeleid worden uit de verzamelde gegevens en geen gebruik wordt gemaakt van te voren vastgestelde beschrijvingen van wenselijke 'beliefs' als standaarden waartegen de opvattingen van docenten afgemeten worden. Het onderzoek hanteert een 'emic-or insider-perspective' waarbij het perspectief van de docent prevaleert boven de interpretatie van de onderzoeker.

De gegevens over de twee docenten worden verzameld via semi-gestructureerde interviews, video-opnamen van een serie lessen, 'stimulated-recall interviews' en interviews 'in retrospect'. Voorafgaand aan de analyse van de gegevens is een *concern* afgeleid uit de interviews, dat wil zeggen een thema dat veelvuldig aan bod komt, dat te maken heeft met de Tweede Fase en dat een uitdaging, zorg of probleem voor de betreffende docent veronderstelt. Op basis van het geconstateerde *concern* worden uitspraken over gedrag/handelingen geselecteerd

waarop het *concern* betrekking heeft met als doel de ontwikkeling van een docentspecifiek observatie-instrument. Met behulp van dit observatie-instrument worden lessen geanalyseerd en wordt de frequentie vastgesteld van het voorkomen van handelingen. Deze wordt vergeleken met de verwachte frequentie van het voorkomen van handelingen op basis van de semi-gestructureerde interviews. Op basis van een vergelijking van vastgestelde en verwachte frequenties wordt de eerste onderzoeksvraag beantwoord.

Voor de beantwoording van vraag 2 worden les(situatie)gebonden cognities geanalyseerd vanuit drie invalshoeken om na te gaan of de lesgebonden cognities de mate van consistentie begrijpelijk maken. Van uitspraken gedaan tijdens 'stimulated recall' en retrospectieve interviews wordt nagegaan of (1) de les(situatie)gebonden cognities kenmerken van de onderwijsgebonden perceptie van het eigen gedrag (waardering en haalbaarheid) bevestigen of tegenspreken; (2) of de docent argumenten verwoordt voor het wel of niet vertonen van een handeling; (3) of de manier waarop een docent een les(situatie) percipieert of interpreteert toont dat een factor waarvan de docent heeft aangegeven dat deze een handeling bevordert of belemmert in een actuele situatie optreedt.

In hoofdstuk 4 en 5 worden de resultaten voor de twee docenten, Erwin en Philip, afzonderlijk besproken. Het resultaat van deze twee cases toont een gedifferentieerd beeld van de relatie tussen cognities en klassenpraktijk. In de context van Erwins *concern* (door de vermindering van contacttijd heeft hij minder tijd voor het onderwijsleergesprek (OLG)) wordt vastgesteld in hoeverre het OLG, en de activiteiten die daarmee volgens Erwin gepaard gaan, terug te vinden zijn in zijn lessen. Het blijkt dat er zowel consistentie bestaat tussen Erwins percepties en zijn handelen (in drie gevallen) als inconsistentie (één geval). Voor zes handelingen spreken kenmerken van de onderwijsgebonden perceptie elkaar tegen zodat geen eenduidige conclusie over de (in)consistentie geformuleerd kan worden. Ook blijkt dat een viertal handelingen die volgens Erwin belangrijk zijn voor het OLG nooit voorkomen in de geobserveerde lessen.

Philips concern is dat hij met de komst van de Tweede Fase graag meer aan leerlingen wil overlaten, maar niet zeker is of leerlingen zelf wel verantwoordelijkheid willen nemen. Hij heeft niet veel vertrouwen in de welwillende houding van leerlingen. In de context van dit dilemma wordt bepaald in welke mate activiteiten, zoals motiveren, activeren en gevoelens tonen, voorkomen in zijn lessen. Ook in Philips geval is sprake van consistentie en inconsistentie. Voor één handeling is zijn perceptie consistent met zijn praktijk. Voor twee handelingen blijken zijn percepties inconsistent en voor drie handelingen blijken zijn percepties zowel consistent als inconsistent.

Hoofdstuk 6 bespreekt de conclusies en de resultaten. Onderzoeksvraag 1 kan op basis van deze twee casussen niet eenduidig beantwoord worden. Bij beide docenten hangt de onderwijsgebonden perceptie van het eigen gedrag niet op een rechtstreekse manier samen met het geobserveerde handelen. Kenmerken van de onderwijsgebonden perceptie van het eigen gedrag (de perceptie van hoe vaak ze bepaalde handelingen vertonen, van de haalbaarheid van handelingen en van waardering van handelingen) hangen niet eenduidig samen met mate waarin deze handelingen voorkomen in hun lessen. Wat betreft de tweede onderzoeksvraag blijkt dat voor beide docenten de les(situatie)gebonden cognities die argumenten aandragen (perspectief 2) voor het wel of niet vertonen van handelingen én cognities die het optreden van belemmerende of bevorderende factoren (perspectief 3) verwoorden, bij te dragen aan het begrijpen van de waargenomen frequentie van handelingen.

Hoe docentcognities zich verhouden tot het handelen in de klas is met deze dissertatie gedetailleerd en zorgvuldig onderzocht. Door onderwijsgebonden en les(situatie)gebonden cognities te onderzoeken in samenhang met het handelen, krijgen we een genuanceerd beeld van de cognities die ten grondslag liggen aan het handelen bij twee ervaren docenten. Dat de relatie tussen cognities en handelen in de klas geen eenduidigheid laat zien, weerspiegelt de complexiteit van het lesgeven. De les(situatie)gebonden cognities maken begrijpelijk waarom hande-

lingen wel of niet voorkomen en geven aldus inzicht in inconsistentie.

Een belangrijke bijdrage van deze studie is de ontwikkeling van een docentspecifiek observatie-instrument op basis van categorieën die door de docent in de semi-gestructureerde interviews zijn aangegeven als belangrijke elementen voor zijn handelen. Het observatie-instrument vormt de spil van het onderzoek, want daarmee wordt bepaald in hoeverre er sprake is van (in)consistentie tussen onderwijsgebonden cognities en handelen. De casus van Philip, en in mindere mate die van Erwin, toont echter aan dat er heel wat haken en ogen zitten aan de ontwikkeling van een dergelijk observatie-instrument. De manier waarop Philip over zijn manier van lesgeven praat, maakt het noodzakelijk voor de onderzoeker om zijn woorden vergaand te interpreteren om ze te kunnen vertalen in waarneembare handelingen. Dat brengt mij op twee kanttekeningen. Om een observatie-instrument te kunnen ontwikkelen op basis van categorieën die docenten zelf aandragen, moeten de interviews daar specifiek op toegesneden zijn. Aan docenten moet ook concreet gevraagd worden of zij bepaalde handelingen vaak laten zien en in welke mate zij handelingen waarderen en haalbaar achten. Mogelijk heeft het gegeven dat deze studie eerst onderdeel was van een meeromvattend project de onderzoeker parten gespeeld. De tweede kanttekening betreft de concerns van Philip en Erwin die de basis vormen voor de constructie van het docentspecifiek observatie-instrument. Behalve de “impliciete” controles, zijn er geen validatie checks uitgevoerd met de docenten zelf om vast te stellen of een concern inderdaad een concern vormt of om na te gaan of zij zich herkennen in het observatie-instrument. Gelukkig stelt Matthijssen zelf voor om in vervolgonderzoek het observatie-instrument te laten valideren door de docent zelf. Dat is in overeenstemming met het door haar terecht gepropageerde ‘insider perspective’. In de opleiding en nascholing van docenten kan het gebruik van een docentspecifiek observatie-instrument zoals Mathijssen voorstaat een vruchtbare rol spelen omdat het docenten (-in-opleiding) kan helpen reflecteren op hun handelingen en daarmee mogelijk meer con-

sistentie bereiken tussen cognities en handelen.

Dit proefschrift is ten slotte een Nederlandstalig proefschrift in de traditionele zin van het woord met een uitvoerig theoretisch deel. Voor iemand die zich op de hoogte wil stellen van de huidige stand van zaken in het ingewikkelde onderzoek naar de relatie tussen cognities en handelen, bevat het een welkom en toegankelijk literatuuroverzicht.

*Anne Marie Uhlenbeck
Oud-medewerker ICLON
Universiteit Leiden
uhlenbeck@wxs.nl*